

Віктор Савенко,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії
держави і права
Тернопільського національного
економічного університету

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СТРУКТУРИ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ ТА МІСЦЯ ЗАКОНУ В НІЙ

Досліджено феномен правової реальності як основи деонтологічного буття соціуму та рівень відповідності правового закону універсальним законам буття; проаналізовано фундаментальні принципи виникнення та структури правової реальності; відстежено взаємозалежності між природним правом та сформованою правовою реальністю; обґрунтовується думка про те, що будь-яке визначення права містить онтологічне підґрунтя.

Ключові слова: онтологія права, правова реальність, правовий закон, філософія права, громадянський правопорядок.

Бібл.: 15.

Савенко В.

Концептуализация структуры правовой реальности и места закона в ней

Исследуется феномен правовой реальности, как основы деонтологического бытия социума и уровень соответствия правового закона универсальным законам бытия; анализируются фундаментальные принципы возникновения и структуры правовой реальности; отслеживается взаимозависимости между естественным правом и сложившейся правовой реальностью; обосновывается мысль о том, что любое определение права содержит онтологическое основание.

Ключевые слова: онтология права, правовая реальность, правовой закон, философия права, гражданский правопорядок.

Savenko V.

Conceptualization of legal reality structure and location of law

The article examines the phenomenon of legal reality, as the basis of the deontological being of society and the level of compliance of the legal law with the universal laws of being; analyzes the fundamental principles of the emergence and structure of legal reality; interdependencies between natural law and current legal reality are monitored; the idea that any definition of law contains an ontological basis is substantiated.

The article focuses on the fact that the rethinking of laws in modern legal science is formed on the basis of philosophical approaches, among which the most important place is just the right reality as the highest form of systematization of the theory of legal knowledge. System analysis of the law in the structure of legal reality measures the formal implementation of the law of verified decisions.

The author concludes that further development of the philosophical understanding of the legal law will go towards enriching its present understanding, which will be synchronized with the ever deeper knowledge in the anthropological, philosophical, social and legal dimensions. The invariability of the fundamental principles of the construction of legal laws is rooted in the fact of their rooting in the transcendental-axiological dimension.

Consequently, the relationship between law and law has existed for many years and still exists. This problem was considered both at the international level and at the domestic, modern level. In Ukraine, this issue is relevant and nowadays, which causes great interest and exacerbates the tension in society.

This problem is not so much theoretical, as most scholars point out, how practical is it in the process of law-making, law enforcement and law enforcement, since not all laws created by the state, or rather state bodies, have legal content, but sometimes in general they are contrary to it. Therefore, now it is necessary to clearly distinguish between such concepts as legal and illegal law and to understand when the law loses the right to be called illegal, and therefore illegitimate.

Keywords: ontology of law, legal reality, legal law, philosophy of law, civil law and order.

Постановка проблеми. Закон – одна із центральних філософсько-правових категорій, що теоретично фіксує багатоаспектне природно-історичне підпорядкування людини собі. Проте політико-правова деформація сприйняття ключового поняття «закон» зумовила чимало хибних уявлень про його сутність і механізм реалізації у правовій реальності. Переосмислення законів у сучасній юридичній науці формується на основі філософських підходів, з-поміж яких вагоме місце займає саме правова реальність як вища форма систематизації теорії правового знання. Системний аналіз закону в структурі правової реальності вимірює формальне впровадження законодавством вивірених рішень. Осмислення структури правової реальності у її різноманітті – один з найбільш актуальних напрямів як філософії, психології, соціології, культурології, політології, права, так і інших наук: правової кратології, комунітивістики, логіки, історії права, герменевтики, синергетики.

Трансгресивний стан сучасного суспільства в будь-якій державі, що виражається в поширеності надправових практик, низькому рівні правової культури та правовому нігілізмі на загальносуспільному, колективно-груповому та індивідуальному рівнях, – усе це змушує розширювати пізнання специфіки правової реальності певного історичного етапу розвитку держави. Відтак, для того щоб вийти з нескінченного розмаїття визначень природи права і водночас не втратити притаманного праву багатства своїх проявів, слід звернутися до *категорії правової реальності* як методологічного засобу, адекватному поставленому завданню.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Генезу ідеї правової реальності, її структуризації і місця в ній закону у філософії права, теорії права, філософії, політології, соціології і суміжних науках досліджували М. Андріанов, М. Арабаджи, О. Балинська, М. Білецький, В. Бліхар, Р. Бойніязов, В. Вовк, А. Гаджієв, Т. Гарасимів, В. Гойман, В. Грищук, О. Грищук, Н. Гураленко, Ю. Єршов, В. Карпичков, М. Кельман, М. Костицький, М. Кравчук, О. Литвинов, В. Малахов, А. Малько, В. Нерсисянц, О. Омельчук, С. Поленіна, Є. Попов, П. Рабінович, А. Рожкова, С. Сливка, О. Тихомиров, А. Токарська, М. Требін, М. Цимбалюк, І. Честнов, В. Четвернін, Ю. Шемшученко та ін.

Вплив закону на правову реальність, суспільство та державу, правове життя, правослухняню поведінку, правомірну діяльність були предметом розгляду в дослідженнях І. Бачиніна, П. Бергера, П. Гарника, О. Кауфмана, Б. Козловського, Т. Лукмана, С. Максимова, М. Мюллера, Г. Остроумова, Л. Петражицького, Є. Спекторського, В. Тоненбаума, Є. Фехнера, Ю. Хабермаса, В. Шабліна, В. Шаповала, В. Шкоди та ін.

Сучасний стан розробки проблеми правової реальності вирізняється, з одного боку, розмаїттям підходів та інтерпретацій до трактування закону, а з іншого – потребує цілісного вивчення сучасної структури правової реальності, яке б слугувало підґрунтям діяльнісного впливу на новий правопорядок, усталення громадянських цінностей.

Стаття скерована на всебічний розгляд концептуалізації структури правової реальності та місця закону в ній.

Мета статті – здійснити структурно-функціональний аналіз правової реальності як філософсько-юридичної категорії та з урахуванням філософсько-правових позицій дослідити місце закону в структурі правової реальності в контексті соціальної взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття правової реальності охоплює весь спектр юридичних явищ та феноменів, що розгортаються в тому чи іншому просторово-часовому континуумі. Не існує правового явища, процесу чи феномена, якого не охоплювало б поняття правової реальності.

Правова реальність – термін міждисциплінарний. Як інструмент і об'єкт дослідження він застосовується не тільки в юриспруденції, а й у філософії, соціології, політології, культурології тощо. З цієї причин і дослідження правової реальності необхідно розпочинати з тлумачення філософської категорії «реальність» і на її основі потрібно усвідомити цілісний концепт «правова реальність».

Філософський енциклопедичний словник визначає поняття «реальність» (пізньолат. «realis» – «речовий, дійсний») як те, що існує де-факто, наприклад: 1) абсолютно все існуюче, тобто весь матеріальний світ, зокрема всі ідеальні об'єкти; 2) сукупність і кореляція об'єктів, процесів, подій, фактів, здібностей крізь призму людської діяльності [1, с. 428–429].

У філософії права поняття «правова реальність» розглядається у двох значеннях: широкому і вузькому. У широкому сенсі під нею розуміється сукупність правових феноменів: правових норм, правових інститутів, правових відносин, правових концепцій і т. д. У вузькому – представники різних наукових напрямів розуміють правові норми (нормативізм), або правові відносини (соціологічна юриспруденція), або правові переживання та емоції (психологічна школа права).

Деякі вчені зауважують не про два сенси цього поняття, а про два види правової реальності. Наприклад, С. І. Максимов указує, що слід розрізняти «правову реальність як об'єктивно існуючий світ права, даний суб'єкту в практиці (досвіді), і картину правової реальності як модель правової реальності, що слугує засобом пізнання і конструювання світу права» [2, с. 147]. У філософсько-правових і загальнотеоретичних роботах здійснено спробу зрозуміти сучасну правову реальність, поглибити знання про право.

Термін «правова реальність» іноді ототожнюють з поняттям правової дійсності та правового життя у правових науках, однак з точки зору філософії поняття «реальність» і «дійсність» не є синонімічними. Як зазначає М. В. Костицький, предметом філософії права є право як основний засіб саморегуляції суспільства. Філософія права усвідомлює його в контексті культури. Предмет філософії права включає неюридичні (граничні) підстави права, які можуть розкриватися як пізнавальні, ціннісні, соціальні та антропологічні. Предмет філософії права охоплює такі взаємини: права і держави; людини – суспільства – держави; правові форми здійснення функцій держави; правової організації держави як правового інституту; правової держави як реалізації ідеї панування права. Важливе місце у предметі філософії права належить праву, яке на цьому рівні розуміється не як система загальнообов'язкових норм, прийнятих і санкціонованих державою, а як формальна рівність, всезагальна і необхідна міра свободи та всезагальна справедливість [3, с. 22–23].

Специфіка правової реальності виявляється в тому, що створює своєрідну «картину світу» – істинний образ права, який побутує як в індивідуальній, так і в колективній свідомості. Проте один аспект все ж робить правову реальність прикладним поняттям. І це – поведінка людини в її правовому житті.

Центральним елементом правової реальності постає ідея права, що еволюціонує у правову цінність, а та, відповідно, – у правовий принцип, шляхом схвалення та багаторазового повторення.

Ідея права важлива ще й тому, що становить собою так званий зразок, проект права. Разом з правовою цінністю та правовим принципом вони формують природно-правовий пласт правової реальності, об'єднуючись із правовою системою, що є позитивно-правовим пластом.

Взаємодіючи між собою, усі ці елементи утворюють поняття правової реальності, яка проектує світ права, окреслює правове життя громадян.

Правова реальність є ідеальною категорією. Її зміст зводиться до здатності бути своєрідною рефлексією всього того, що відбувається навколо. Водночас вона постає не лише як суб'єктивне осмислення, відображення права, а як правове поле, сфера, в якій розгортаються всі без винятку правовідносини, реалізовується правова поведінка, наявне застосування, а також дотримання, виконання та використання норм права.

Якщо будь-який з названих процесів відбувається поза правовою реальністю, то або цей процес не має юридичної значущості і є юридично нейтральним, або ж він належить до іншої сфери відання, наприклад є соціальним чи політичним. В іншому випадку йдеться про суб'єктивне викривлення правової реальності, наприклад про правову спадщину, перспективи розвитку права тощо.

Одним з найбільш вагомих аспектів правової реальності є те, що вона діє організаційно й упорядковано, тобто і впливає, і регулює суспільні відносини. Такий вплив та регулювання може бути прямим чи опосередкованими, але однозначно наявний, оскільки кожен суб'єкт права – особа, суспільство чи держава – перебуває в середині правової реальності.

Незважаючи на те, що правова реальність охоплює всі соціальні явища які мають правову природу, слід виокремити позитивістський, природно-правовий та ціннісний (аксіологічний) підходи щодо визначення правової реальності. Згідно з першим – природа та сутність прав людини є історично обумовленими розвитком держави, і права людини є результатом її діяльності. Згідно з другим – ми визнаємо наявність універсальних, трансцендентальних норм і принципів як абсолютних «вічних» цінностей – права людини визнаються як такі, що властиві людській природі і є результатом божественного творіння або еволюційного розвитку. Згідно з аксіологічним підходом – природа і сутність прав людини пов'язана з усвідомленням цінності прав як для самої людини, так і для соціальних груп та всього суспільства, а також через встановлення цінностей тих спільнот, в яких у певний спосіб визнаються людські права. Підхід ґрунтується на визнанні соціального характеру природи і сутності людини та її прав.

Кожен об'єкт та суб'єкт права існує в межах правової реальності. Абсолютно все юридично значуще відноситься до її універсуму. Відіграючи роль основного правового поняття, правова реальність постає злагодженою конструкцією взаємозалежних констант, які формують правове буття. Варто зазначити, що соціальна взаємодія характеризує найбільш практичний і олюднений пласт правової динаміки – правовідносини і правореалізації, в яких основним елементом виступає суб'єкт права – особистість як учасник правових відносин [4, с. 139]. Правова реальність виражається у правовідносинах і правовій поведінці,

утворюючи окреслений простір того, що заборонено. З одного боку, людина вільна істота, з іншого, – залежить від норм права. Це формує дуалістичну основу правової реальності як рефлексії у свідомості людини [5, с. 125–133]. Головне в правовій реальності – це її дія на людину. І дія ця особлива, оскільки активізується незалежно від зовнішніх факторів відповідно до внутрішніх стимулів. Це вказує на те, що право в об'єктивному широкому сенсі і є ідеальною реальністю у відносинах між людьми. Воно розгортає специфічний деонтологічний вид буття, в якому вільна людина добровільно стає залежною від чітко визначених принципів права – закону [6, с. 173].

Правова реальність у юридичному контексті розглядається як правова категорія, яка використовується для позначення особливої щодо автономного світу права, багаторівневої системи правових феноменів, логіку яких потрібно враховувати в процесі перетворювальної діяльності людини [7, с. 8–11; 8, с. 640–643]. У цьому контексті правова реальність не утворює ту чи іншу субстанційну частинку реальності, а виступає способом організації та інтерпретації позначених аспектів соціального життя, екзистенції людини. Тому зміст поняття «правова реальність» розкривається у зв'язку з визначенням деонтології права, її проникненням у людську свідомість [9, с. 112].

Як зазначає В. Карпічков, оскільки правова реальність – це складне і комбіноване, а водночас й абстрактне поняття, то структурувати й описати його не так легко. Для цього варто спробувати сформувані елементи за певними пластами, серед яких виокремити: 1) ідеї права; 2) цінності права; 3) принципи права; 4) норми права, інститути, підгалузі та галузі права тощо (позитивне право); 5) правовий досвід, правовий менталітет, інтуїтивне сприйняття права, втілені у правове життя, правову діяльність; 6) взаємозв'язки між названими елементами [10, с. 191–194].

Вважаємо, що поняття правової реальності має, зокрема, такі ознаки:

1) здатність виступати особливою формою суспільного буття; 2) здатність бути ідеальною правовою категорією, поєднуючи в собі отос та деонтос; 3) її оперантними термінами є правова чуттєвість, правова інтуїція, правовий досвід та правовий менталітет; 4) розвиває тісні міжгалузеві зв'язки із соціологією, психологією та політологією; 5) відображає динаміку й еволюцію правових та соціальних явищ і феноменів.

Осмилення правової реальності проходить через призму праворозуміння. Праворозуміння – це інтелектуальний процес осмилення права, визначене його бачення, викладене в конкретних концепціях про його сутність, форми і функціонування. Це сукупність (або система) уявлень (або знань) про те, що є право за сутністю і змістом, про мету його існування, його соціальні цінності та соціальне призначення, форми реалізації, носієм яких є певний суб'єкт праворозуміння [11, с. 64]. Професор С. Л. Слободнюк не без іронії зазначив, що поняття правової реальності неефективно слугує як теорії права, так і онтогносеології. «Можливо, це відбувається тому, – пояснює він, – що про проблеми правової реальності часто пишуть або філософи, які захопилися правом, або правознавці, котрі ненавмисно потрапили в непрохідні філософські хащі» [6, с. 34]. У цьому разі можна сказати про те, що розуміння правової реальності безпосередньо залежить від типу праворозуміння, обраного конкретним автором. Наприклад, юристи мислять про право (а, за словами А. М. Васильєва, мислити про право – означає «теоретично формувати цілісну картину правової сфери суспільного життя» [12, с. 84]) з позиції правового буття. Їм здається, що «вони знають, із якою реальністю мають справу», але це відбувається «тільки до тих пір, доки їх про це не запитують. Відтак їм доводиться або самим запитувати і дивуватися, або ж за необхідності вирішувати одне з найскладніших питань теорії пізнання» [13, с. 384].

Отже, правова реальність окреслюється неоднозначно залежно від галузі знань, дисципліни та методології, що спрямовані на її осягнення. Водночас структурні елементи правової реальності і самі диктують спектр методологічного інструментарію, що є доцільним для застосування щодо їх ефективного вивчення.

Питання про структуру правової реальності, на відміну від її системи, в сучасних наукових і філософських роботах залишається малодослідженим, а наявні його розробки багато в чому представляються спірними з точки зору використовуваної авторами методології. Структурно-функціональна методологія передбачає розчленування реальності на складові компоненти. Зокрема, в юриспруденції традиційно в структурі правової реальності виокремлюють три взаємопов'язаних фундаментальних компоненти – правотворчість, право реалізацію і правоохорону. Перевищення допустимої межі дисфункції цих компонентів приводить або до розвитку, або до знищення існуючої правової реальності [14, с. 5–6].

Поелементний поділ правової реальності призводить до еkleктичного змішання двох специфічних і несвідомих одне одного філософських методів дослідження – системного і структурного. Хоча, слід за-

уважати, що в реальній практиці і теоретичній концептуалізації вони розмежовуються доволі умовно і не існують поза їхнім зв'язком.

Оскільки основне призначення розглянутого зрізу суспільної реальності полягає у нормативному регулюванні поведінки людей у суспільстві за допомогою загальнообов'язкових правил поведінки та можливості застосування державного примусу в разі непокорі їм, трьома основними компонентами (функціями) правової реальності, на наш погляд, є правотворчість, правореалізація і правоохорона [15, с. 8].

Оскільки, термін «правова реальність» до певної міри синонімічний «правовій системі», необхідність використання в рамках філософського аналізу правової реальності системного методу видається очевидною. Системність у цьому разі детермінується характерною рисою соціальної дійсності, що фіксує домінування в світі організованості над хаотичними змінами.

У межах як юридичних, так і філософських досліджень традиційно як елементи правової реальності виділяють право, правовідносини і правосвідомість. Сутність права є вихідним, ключовим як для теорії, так і для філософії права. Залежно від визначення цього поняття трактуються всі інші правові явища – правосвідомість, норма права, форма права, правовідносини, юридична відповідальність і т.п. Розглядаючи це питання у філософсько-правовій площині, потрібно наголосити на тісному взаємозв'язку права і закону, де закон – це певне відображення державно-політичної волі, а право – результат суспільних відносин, які заклали основу розвитку державно-власницьких відносин. Відтак можна твердити, що лише праву повинна надаватися законна сила, оскільки тільки закон є правовим явищем, певною формою вираження права. Отже, щоб стати обов'язковим, закон має бути завжди правовим – «дух закону» і «буква закону» не повинні мати розбіжностей.

Розуміння правового закону впродовж тривалого часу історії людської думки зазнавало щораз більшої деталізації й окреслення і зараз охоплює такі аспекти: 1) правовий закон не може суперечити конституційним принципам ні змістовно, ні формально; 2) шлях формування і прийняття правового закону завжди здійснюється поступово й передбачає активну участь усіх гілок влади, які встановлені Конституцією; 3) правовий закон має загальнообов'язковий характер – і його загальнообов'язковість не обмежується лише територіальним принципом, але стосується й ієрархічно-соціальної структури життєдіяльності суспільства; 4) дія правового закону поширюється на всі владно-політичні інстанції й інститути, – дії будь-якого державного органу не можуть суперечити внутрішньодержавним законам; 5) рівень розвитку суспільної правосвідомості безпосередньо впливає на ефективність правових законів, оскільки пов'язаний з готовністю громадян виконувати такі закони; 6) під правове регулювання підпадають лише зовнішньо дієві аспекти буттєвого виміру громадян; 7) правовий закон стоїть на сторожі і гарантує недоторканість природних прав і свобод громадян та їх безпеку; 8) правовий закон не має зворотної дії і може бути змінений лише при збереженні всіх законотворчих процедур, які передбачені Конституцією; 10) правовий закон скерований на забезпечення інтересів більшості, але також має передбачати можливість тієї чи іншої компенсації для меншості, чий інтерес може постраждати від дії такого закону.

Висновки. Отже, зв'язок між правом і законом існував впродовж багатьох років та існує досі. Цю проблематику розглядали і на міжнародному, і на вітчизняному, сучасному рівні. В Україні це питання актуальне і нині, що викликає велику зацікавленість та посилює напругу в суспільстві.

Ця проблема має не стільки теоретичне, як зазначає більшість науковців, скільки практичне значення саме в процесі правотворчої, правозастосовної і правоохоронної діяльності, бо не всі закони, котрі створені державою, а точніше державними органами, мають правовий зміст, а подекуди взагалі суперечать йому. Тому зараз потрібно чітко відокремити такі поняття, як правовий та неправовий закон і зрозуміти, коли закон втрачає право називатись неправовим, а отже, беззаконним.

Ймовірно, що розуміння філософського виміру правового закону буде далі розвиватись у міру парадигмального розвитку суспільства. Очевидним є й те, що фундаментальні принципи, на яких побудоване сучасне розуміння правового закону, залишаться незмінними. Подальший розвиток філософського розуміння правового закону відбуватиметься в напрямку збагачення теперішнього його розуміння, яке буде синхронізуватись зі щораз глибшими знаннями в антропологічному, філософському, суспільному та правовому вимірі. Незмінність фундаментальних принципів побудови правових законів корениться у факті їх вкоріненості в трансцендентно-аксіологічному вимірі. Важливою ознакою останнього є те, що його сутності перебувають за межами часово-просторового виміру, і тому зберігають свою актуальність впродовж усього часу існування людського осмислення дійсності.

Список використаних джерел

1. Кистяковский Б. А. Философия и социология права. Санкт-Петербург : Изд-во Русского Христианского института, 1998. 800 с.
2. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления : монография. Харьков : Право, 2002. 328 с.
3. Костицький М. В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції : Вибрані наукові праці. Чернівці : Рута, 2008. 560 с.
4. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2-х т. Москва : Юридическая литература, 1981. 354 с.
5. Максимов С. І. Філософія права: сучасні інтерпретації: вибрані праці : статті, аналітичні огляди, переклади (2003–2010). Харків : Право, 2010. 336 с.
6. Слободнюк С. Л. Правовая реальность: исторический анализ. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГПУ, 2011. 135 с.
7. Слободнюк С. Л. Правовая реальность: понятие и структура. *Современное право*. Москва, 2013. № 2. С. 8–11.
8. Загальна теорія держави і права / за заг. ред. В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 1994. 694 с.
9. Сливка С. С. Філософія права : Навчальний посібник. Київ. : Атіка, 2012. 256 с.
10. Карпичков В. О. Правова реальність як вияв цінності права: підходи до характеристики. *Альманах права*. Київ, 2012. № 2. С. 191–194.
11. Малинова И. П. Философия права (от метафизики к герменевтике). Екатеринбург : Изд-во Уральской государственной юридической академии, 1995. 125 с.
12. Васильев А. М. Правовые категории: Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. Москва : Юридическая литература, 1976. 264 с.
13. Спекторский Е. Юриспруденция и философия. *Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира* : у 2 кн. / за ред. І. С. Гриценка. Київ : Либідь, 2011. С. 381–407.
14. Савенко В. В. Структурно–функціональний аналіз правової реальності як філософсько-юридичної категорії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. Ужгород, 2014. Вип. 29. Т. 2. С. 269–272.
15. Крет О. В. Правовая реальность: онтолого-гносеологический анализ : автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.01. Тамбов, 2007. 15 с.

References

1. Kistyakovskiy, B. A. (1998). *Filosofiya i sotsiologiya prava [Philosophy and sociology of law]*. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Russkogo Khristianskogo instituta [in Russian].
2. Maksimov, S. I. (2002). *Pravovaya realnost: opyt filosofskogo osmysleniya: monografiya [Legal reality: the experience of philosophical reflection: a monograph]*. Kharkov Pravo [in Ukrainian].
3. Kostytskyu, M. V. (2008). *Filosofski ta psykholohichni problemy yurysprudentsiyi: Vybrani naukovy pratsi [Philosophical and Psychological Problems of Law: Vibranes on Science]*. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].
4. Alekseyev, S. S. (1981). *Obshchaya teoriya prava: v 2-h t. [General theory of law: in 2 tons]*. Moskva: Yuridicheskaya literature [in Russian].
5. Maksymov, S. I. (2010). *Filosofiya prava: suchasni interpretatsiyi: vybrani pratsi: statyi, analitychni ohlyady, pereklady (2003–2010) [Philosophy of law: interests of the enterprise: vibrations of hands: stats, analogous views, bars (2003–2010)]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
6. Slobodnyuk, S. L. (2011). *Pravovaya realnost: istoricheskyy analiz [Legal reality: historical analysis]*. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo PbGPU [in Russian].
7. Slobodnyuk, S. L. (2013). *Pravovaya realnost: ponyatiye i struktura [Legal reality: the concept and structure]*. *Sovremennoye pravo – Contemporary Law*, 2, 8-11. [in Russian].
8. *Zahalna teoriya derzhavy i prava / za zah. red. V.V. Kopeychykova [The title of the theory of power and rights / per zag. ed. V. V. Kopeychikova]* (1994). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
9. Slyvka, S.S. (2002). *Filosofiya prava: Navchalnyy posibnyk [Philosophy of Law: Navchnalny Hospital]*. Kyiv : Atika [in Ukrainian].
10. Karpichkov, V. O. (2012). *Pravova realnist yak vyyav tsinnosti prava: pidkhody do kharakterystyky [Legal reality yak viyav values of rights: approach to characterization]*. *Almanakh prava – Almanac of Law*, 2, 191–194 [in Ukrainian].

11. Malinova, I. P. (1995). *Filosofiya prava (ot metafiziki k hermenevtike)*. [Philosophy of law (from metaphysics to hermeneutics)]. Yekaterinburg: Izd-vo Ural'skoy gosudarstvennoy yuridicheskoy akademii [in Russia].
12. Vasilyev, A. M. (1976). *Pravovyye kategorii: Metodologicheskiye aspekty razrabotki sistemy kategoriy teorii prava* [Legal categories: Methodological aspects of developing a system of categories of law]. Moskva: Yuridicheskaya literatura [in Russia].
13. Spektorskiy, E. (2011). *Yurysprudentsyya y fylosofiya. Filosofiya ta entsyklopediya prava v Universyteti Svyatoho Volodymyra: u 2 kn. / za red. I. S. Hrytsenka*. [Jurisprudence and philosophy. Philosophy and encyclopedia of law in the University of St. Volodymyr: in 2 books. / ed. I. S. Gritsenka] (pp. 381-407). Kyiv: Lybid[in Ukrainian].
14. Savenko, V. V. (2014). *Strukturno-funktsionalnyy analiz pravovoyi real'nosti yak filosof's'ko-yurydychnoyi katehoriyi* [Structural-functional analysis of legal reality yak philosophical – legal category]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo – Scientific Herald of Uzhgorod National University. Series: Right. Uzhhorod, 29 (2), 269–272* [in Ukrainian].
15. Kret, O. V. (2007). *Pravovaya realnost: ontologo-gnoseologicheskiy analiz: avtoref. dis. ... kand. filos. nauk: 09.00.01*. [Legal reality: ontological and epistemological analysis: author. dis. ... Cand. Philosophy Sciences: 09.00.01]. Tambov [in Russia].

Стаття надійшла до редакції 06.05.2019.